

# Kvalita životného prostredia vidieckych sídel Slovenska

*Izakovičová, Z.: Environmental Quality of the Slovak Rural Settlements. Životné prostredie, 2012, 46, 4, p. 176 – 179.*

The quality of life of rural settlements is determined by a number of diverse factors: economic, social and environmental. The perception of quality of life and lifestyle is also affected by subjective perceptions of each of us. Quality of life has its time aspect too. Any period, any social establishment creates certain specific conditions that greatly contribute to the way of life and then to its quality. The paper is aimed on the evaluation of the quality of the environment of the Slovak rural settlements in different time horizons. For the essential milestones for rural development of Slovak country can be considered industrialization, collectivization, transition to a market economy and accession of the Slovak Republic to the European Union. The paper describes positives and negatives of each of this period in relation to the quality of the environment.

**Key words:** rural landscape, quality of life, changes of the landscape structure, Slovak Republic

Podľa definícií Európskej komisie – DG ARD a Eurostatu možno Slovensko považovať za vidieku krajinu. Z 2 891 obcí je 2 753 dedín (t. j. 95,2%) a 138 miest (4,8%). Pomer medzi počtom obyvateľov v meste a na vidieku je 54,7% : 45,3%, pričom vo vyspelých štátoch je tento pomer až 80% : 20%. Podiel mestského obyvateľstva má na Slovensku klesajúci trend. Z pohľadu stupňa urbanizácie klesol z 56,9% v roku 2000 na súčasných 54,7% (Hrdina, 2011). Tento pokles je, okrem iného, podmienený aj preferenciou kvalitnejšieho života na vidieku. Z priestorového aspektu vidiecke sídla zaberajú 86% z rozlohy územia Slovenska, teda vyznačujú sa významným prírodným a kultúrno-historickým bohatstvom.

Kvalitu života vidieckych sídel podmieňuje celý rad rôznych faktorov, od ekonomických cez sociálne až po environmentálne. Vnímanie kvality života a preferenciu životného štýlu avšak ovplyvňuje aj subjektívne vnímanie každého z nás. Kvalita života má tiež svoj časový aspekt. Každá doba, každé spoločenské zriadenie vytvára určité špecifické podmienky, ktoré sa výraznou mierou podieľajú na spôsobe života a následne na jeho kvalite.

V minulosti dominovala na území Slovenska hospodárska, najmä poľnohospodárska a lesohospodárska funkcia vidieckych sídel. Obyvateľstvo sa živilo

obrábaním pôdy a z jej výnosov. Základným prvkom krajinnej štruktúry boli súkromné políčka s produkciou rôznych plodín. Charakter vidieckych sídel bol ovplyvnený výrobnou štruktúrou, ktorá bola podmienená regionálnym aspektom. Tak vznikali typické vinohradnícke, lúčno-pasienkové, roľnícke a pod. sídla, ktoré sa vyznačovali aj svojím typickým koloritom života. Kolonizačnými procesmi vznikli tiež typické regióny s rozptýleným osídlením. Na území Slovenska sa vyznačujú päť hlavných oblastí rozptýleného osídlenia, ktoré sa delia na podoblasti (Petrovič, 2005):

1. Oblasť kopaničiarskeho osídlenia v Slovenskom rudohorí a v okolitých pohoriach Slovenského stredohoria (Detviaska laznícka oblasť);
2. Javornícko-beskydská kopaničiarska oblasť;
3. Kopaničiarska oblasť Bielych Karpát a Myjavskej pahorkatiny;
4. Novobanská kopaničiarska (štálová) oblasť;
5. Oblasť kopaničiarskeho osídlenia v Strážovských vrchoch (Valašsko-beliarska oblasť).

Hoci ľudia fyzicky ťažko pracovali, boli spokojní. Pre toto obdobie je charakteristická aj harmónia človeka s prírodou. Človek počúval hlas prírody, nedrancoval ju, snažil sa ju rešpektovať. V obrábaní a využívaní krajiny sa aplikoval tzv. sedliacky rozum, ktorý sa prejavoval v racionálnom využívaní prírodných zdrojov.

## Kolektivizácia krajiny

Výrazným zásahom do kvality životného prostredia a kvality života bol proces kolektivizácie, ktorý je charakteristický dominanciou moci a násilia, konfiškáciou majetku súkromných poľnohospodárov a zakladaním družstiev. Vznik družstiev vítali najmä chudobnejší roľníci, ktorí nemali dostatok pôdy pre hospodárenie, bohatší roľníci nazývaní ako sedliaci/kulaci sa bránili vstupu do družstiev. Mnohých majetnejších, ktorí sa danej situácii nechceli prispôbiť, násilne vysídliť z obce. Vytvorením družstiev sa naštartoval proces zaberania, sústreďovania a sceľovania pozemkov a postupne sa začalo s tvorbou monofunkčnej poľnohospodárskej krajiny s výraznými negatívnymi vplyvmi na životné prostredie. Rozorávali sa medze, terasové polička, likvidovali sa lúky a pasienky, brehové porasty, menili sa malebné kolíkové vinice na veľkablokové industriálne vinohrady. Nevhodné intenzívne spôsoby obrábania pôdy podmienujú rozvoj eróznou-akumulačných procesov, uľahnutosť, vysychanie pôdy a pod. Zvýšené dávky pesticídov, umelých hnojív a iných ochranných látok viedli k zvýšenému obsahu cudzorodých látok v pôde a vode, čo spôsobilo, že mnohé vody a pôdy v poľnohospodárskych oblastiach ešte aj v súčasnosti prekračujú prípustné limity, najmä dusičnanov a ťažkých kovov. Jednotlivé zložky životného prostredia boli ohrozené aj transportom emisií zo susedných mestských centier. S rozvojom poľnohospodárstva boli zrealizované aj viaceré hydromelioračné opatrenia, ktoré spôsobili zánik mnohých cenných biotopov rastlín a živočíchov, najmä mokradových ekosystémov, brehových porastov a pod. Takýmito neuváženými zásahmi sa výrazne narušila priestorová ekologická stabilita. S postupujúcou industrializáciou bola spojená aj nevhodná lokalizácia priemyselných prevádzok vo vidieckom priestore, často nerešpektujúca hygienické požiadavky na kvalitu životného prostredia.

Kolektivizácia a socializácia sa prejavila aj na charaktere vidieckej krajiny a vidieckeho života. Prijala sa koncepcia tzv. *strediskových sídel*, čo znamenalo, že niektoré z nich boli predznamenané na rýchly rozvoj, iné na postupný zánik. V strediskových obciach sa pomerne rýchlym tempom začalo s budovaním infraštruktúry a rozvojom služieb. V mnohých sídlach vyrástli strediská služieb. Usmerňoval sa aj rozvoj bývania, vyrastali uniformné ulice s typizovanými domami. Družstvá, v rámci svojho sociálneho programu, začali s výstavbou bytových domov, podporovali nenávratnými pôžičkami výstavbu rodinných domov, a tak sa postupne začali mestské prvky prenášať aj na vidiek. Postupne sa menil charakter tradičnej roľníckej dediny na industriálnu družstevnú dedinu.

Na jednej strane tento proces treba hodnotiť pozitívne. Priniesol množstvo pracovných príležitostí, v družstvách nachádzali zamestnanie aj menej

kvalifikované pracovné sily, postupne sa zvýšila ich životná úroveň. Zabezpečila sa koordinovaná výstavba sídel, budovanie infraštruktúry, skvalitnenie služieb. V mnohých sídlach sa vybudovali vodovody, postupne sa začalo s budovaním kanalizácie. Výrazným tempom sa naštartoval proces plynofikácie obcí Slovenska.

Na druhej strane, toto obdobie je charakterizované veľkými krivdami voči určitej skupine obyvateľov, ktorým boli neoprávnené zobrať ich majetky, mnohí z nich sa už nedožili nápravy. Tento systém vniesol do vidieckeho prostredia negatívne prvky centralizácie, kolektívneho riadenia. Podobne nešetrný bol aj k životnému prostrediu. Kvalite životného prostredia sa nevenovala takmer žiadna pozornosť, nesledovala sa kvalita zložiek životného prostredia. Ak sa sledovala, mnohé informácie sa nedostávali na verejnosť, mnohé sa utajovali a mnohé sa upravovali tak, aby boli vyhovujúce z hľadiska hygienického. Aplikovali sa environmentálne nešetrné technológie, ktoré výraznou mierou znehodnocovali kvalitu jednotlivých krajinných zložiek. Toto obdobie možno považovať za obdobie „drancovania prírody človekom“.

## Vývoj vidieka po vstupe do Európskej únie

Nová vývojová paradigma slovenského vidieka súvisí s transformačnými zmenami a so vstupom Slovenska do Európskej únie. Najväčšie zmeny boli zaznamenané v hospodárskej sfére, kde sa prešlo od centrálne plánovaného hospodárenia na trhovú ekonomiku. Tieto podmienky výrazne zasiahli aj do života vidieckej krajiny. Nastal rozpad mnohých družstiev, štátnych majetkov, ako i mnohých ďalších štátnych podnikov. V súčasnosti na pôde väčšinou hospodária súkromné subjekty, ktoré si prenajímajú pôdu od pôvodných vlastníkov. Toto spôsobilo výrazné oslabenie hospodárskej základne mnohých vidieckych sídel. Stratili sa pracovné príležitosti, zvýšila sa nezamestnanosť, najmä nízka kvalifikovanej, poľnohospodársky orientovanej pracovnej sily. Nízka kvalifikácia a obmedzené zručnosti spôsobili, že mnohí obyvatelia mali problém uplatniť sa na trhu práce a ocitli sa na okraji spoločnosti.

S transformačnými zmenami boli späté aj reštitúcie a usporiadanie vlastníckych pomerov. Pôda sa začala vracieť pôvodným vlastníkom. Vznikli predpoklady na obnovenie súkromného hospodárenia, k čomu však v intenzívnej miere neprišlo. Bariér bolo viacero, a to:

- *Nedostatok ľudských zdrojov* – v období socializácie sa pretrhlo puto človeka k pôde. Generácia, ktorá mala vypestované tieto vzťahy a návyky, je už stará, mladá generácia nemá záujem podnikáť a pracovať na poliach, nakoľko je to fyzicky i časovo náročná práca, výrazne obmedzujúca jej voľnosť.
- *Nedostatok technických a finančných zdrojov* – po zoštatnení majetkov vo väčšine vidieckych sídel zaniklo súkromné hospodárenie. V súčasnosti na

jeho obnovu ľudia nemajú dostatok vhodnej techniky a tiež ani finančné zdroje na jej zakúpenie. Moderná technika je náročná na obsluhu a vyžaduje si určité vedomosti a zručnosti, čo u väčšiny záujemcov o farmárčenie absentuje.

- *Nevhodné socioekonomické podmienky pre rozvoj poľnohospodárstva* – vstupom do Európskej únie sa výrazne sťažili podmienky pre poľnohospodársku produkciu, vytvorilo sa nevhodné konkurenčné prostredie. Slovenskí poľnohospodári s nižšou podporou nedokážu konkurovať krajinám s vyvinutou dotačnou politikou a tak sa stáva, že ceny vstupov slovenských poľnohospodárov sú prívysoké a na druhej strane ceny poľnohospodárskych produktov sú nízke, čo spôsobuje stratu záujmu o podnikanie v tejto oblasti.
- *Legislatívne a administratívne prekážky* – neustále pretrváva slabá podpora poľnohospodárskych subjektov z grantových a dotačných schém. Mnohé tieto podporné schémy sú administratívne náročné, a tak sú často nedostupné pre bežných poľnohospodárov. Výraznou mierou sa tu prejavuje tiež lobizmus, čo sťažuje dostupnosť týchto podporných schém. Využitie poľnohospodárskych pozemkov obmedzujú aj rôzne legislatívne faktory súvisiace s ochranou prírody a prírodných zdrojov – budovanie siete NATURA 2000, ochranné pásma a pod.

Výsledkom tejto situácie je, že vidiecke sídla postupne strácajú svoju primárnu poľnohospodársku funkciu. Rozvinutie trhu s poľnohospodárskou pôdou spôsobilo, že sa najkvalitnejšie pôdy často predávajú na výstavbu rodinných domov, logistických centier, rekreačných a rôznych ďalších technických objektov. Tak sa do vidieckeho prostredia dostávajú nové, často aj rušivo pôsobiace prvky. Na tzv. zelenej lúke vznikajú nové vilové štvrte, luxusné rekreačné komplexy, výrobné prevádzky, často nerešpektujúce environmentálne a estetické požiadavky vidieckeho prostredia. Na druhej strane tu ako kontrast nachádzame pozostatky starých opustených budov bývalých družstiev, štátnych majetkov, priemyselných podnikov, ale aj opustených obytných a hospodárskych budov. Nemilým pozostatkom sú aj stále pretrvávajúce environmentálne záťažé – neodizolované skládky odpadu, poľných hnojísk, úložísk priemyselných hnojív a pod. Nevhodnou vizitkou mnohých vidieckych sídel sú aj pretrvávajúce návyky tvorby tzv. neriadenej, divokých skládok.

Z environmentálneho hľadiska možno proces transformácie hodnotiť pozitívne aj negatívne. So vstupom Slovenska do EÚ bola späť realizácia určitých environmentálnych opatrení. Slovensko prijalo viaceré legislatívne opatrenia kompatibilné s európskym právom. Postupne sa začali eliminovať zdroje znečistenia prostredia – stanovili sa emisné a imisné limity, skvalitnil sa manažment odpadového hospodárenia, zrealizovali sa opatrenia na ochranu vodných zdrojov, skvalitnila sa

ochrana biodiverzity a ochrana krajiny, aplikovala sa tvorba siete NATURA 2000 a postupne sa začali aplikovať princípy a kritériá trvalo udržateľného rozvoja takmer vo všetkých sférach hospodárskeho rozvoja. Vypracovali sa viaceré strategické dokumenty, či už na národnej, regionálnej alebo lokálnej úrovni – *Stratégia a akčný plán na ochranu biodiverzity, Stratégie rozvoja odpadového hospodárstva, Stratégie trvalo udržateľného rozvoja, plány hospodárskeho a sociálneho rozvoja, územné systémy ekologickej stability, krajinnoekologické plány* a pod. Bol prijatý zákon č. 17/1992 Zb. o životnom prostredí a zákon NR SR č. 127/1994 Z. z. o posudzovaní vplyvov činností na životné prostredie, ktorý bol už niekoľkokrát novelizovaný. Povinnosť zapracovať krajinnoekologické podklady do priestorových plánovacích procesov bola legislatívne zakotvená v rámci zákona č. 330/1991 Zb. o pozemkových úpravách, usporiadaní pozemkového vlastníctva, pozemkových úradoch, pozemkovom fonde a o pozemkových spoločenstvách a jeho noviel a v rámci novely zákona č. 50/1976 Zb. stavebného zákona.

Na základe uvedených dokumentov sa pristúpilo k realizácii revitalizačných opatrení v jednotlivých regiónoch a obciach – realizovala sa revitalizácia vodných tokov, zrealizovala sa tvorba nových a revitalizácia súčasných biocentier a biokoridorov, revitalizovali sa chránené územia, aplikovali sa opatrenia na záchranu vyčerpaných ohrozených druhov, realizovala sa výsadba ekostabilizačnej vegetácie a realizovali sa mnohé ekostabilizačné opatrenia. Zavedením environmentálnej výchovy, popularizáciou a propagáciou sa pozitívne ovplyvňovalo environmentálne povedomie spoločnosti. Na realizáciu environmentálnych projektov sa vytvorili rôzne grantové schémy, či už medzinárodného alebo národného charakteru. Úspešne sa rozbehol *Program obnovy dediny*, vďaka ktorému sa realizovalo viacero opatrení zameraných na skvalitnenie životného prostredia. Nie všetky obce sú v nich úspešné. Niektoré obce a regióny sú schopné intenzívnejšie sa zapájať do rozvojových programov a grantových schém, iné menej.

Medzi najvýraznejšie novodobu sa prejavujúce problémy v environmentálnej oblasti možno zaradiť intenzívne negatívne tlaky investorov na záber cenných krajinných štruktúr, lokalít NATURA 2000, na záber a degradáciu prírodných zdrojov, nevhodnú lokalizáciu technických objektov vo vidieckom priestore, narušenie estetiky krajiny prostredia, zvýšenie dopravnej zaťaženia niektorých vidieckych sídel. Ďalej sú to negatívne vplyvy opúšťania poľnohospodárskych pozemkov na biodiverzitu krajiny, pustnutie krajiny, nárast synantropných druhov, ústup tradičných foriem obhospodarovania krajiny, zánik cenných historických krajinných štruktúr a postupná zmena vidieckeho rázu krajiny a pod. Starostlivosť o životné prostredie sa stala už nielen záležitosťou štátu, ale aj regiónov, obcí, ba často aj samotných obyvateľov, čo sa prejavilo na

výraznej diferenciacii environmentálnej kvality medzi jednotlivými obcami.

Decentralizácia moci zasiahla do sídelného rozvoja aj negatívne. Výrazne sa prehĺbila priepasť medzi jednotlivými obcami a regiónmi, zvýraznila sa marginalizácia určitých priestorových jednotiek. Základným rozvojovým faktorom sa stala poloha. Vidiecke sídla ležiace v blízkosti veľkých industriálnych a mestských centier, ako i sídla s priaznivou dopravnou polohou, sa začali prudko rozvíjať. Mnohé vidiecke sídla pôsobia ako obytné satelity pre okolité mestá. Imigrácia mestského obyvateľstva do vidieckych sídel, zväčša ako dôsledok preferencie lepšej kvality životného prostredia, má aj negatívne dôsledky na sídelne spoločenstvo. Pristávané obyvateľstvo sa často ťažko asimiluje pôvodnému sídelnému spoločenstvu, a tak sa v sídelnom spoločenstve objavujú nové prvky – izolovanosť, uzavretosť, oddelenosť, obmedzenie komunikácie, egoizmus, preferencia vlastných lokálnych záujmov, strata záujmu o veci verejné a pod., čo sa prejavuje na zmene životného štýlu a následne aj na kvalite života sídelného spoločenstva. Začínajú sem prenikať nové psychosociálne javy, ako je rozvodovosť, neviazaný štýl života, kriminalita, drogy a pod.

Na druhej strane bolo zaznamenané výrazné zhoršenie kvality života vidieckych sídel marginálnych regiónov. Pri týchto sídlach absentuje impulz hospodárskeho rozvoja, nie sú pracovné príležitosti ani v okolitých mestách, je vysoká nezamestnanosť. Obyvateľstvo produktívneho veku, v dôsledku nedostatku pracovných príležitostí, odchádza za prácou, často aj do zahraničia. Staršie obyvateľstvo nemá dostatok finančných, ani technických zdrojov na hospodárenie a investovanie do podnikateľských aktivít. Vzdelané obyvateľstvo mladších vekových kategórií sa sťahuje z obce do mesta). Vysídľovanie sídel spôsobuje ich výrazné starnutie a pustnutie. Tento nepriaznivý pomer indexu starnutia (vyšší ako 100) je takmer v 2/3 vidieckych regiónov, teda v 45 okresoch. Ide predovšetkým o okresy západného Slovenska (Myjava, Nové Mesto nad Váhom, Piešťany) a okresy Medzilaborce, Komárno, Nové Zámky a Levice (v intervale 125 – 149) ([http://www.infostat.sk/new\\_web/sk](http://www.infostat.sk/new_web/sk)). V sledovanom období sa v týchto vidieckych regiónoch výrazne znížilo zastúpenie predproduktívneho obyvateľstva, čo súvisí i s výraznou redukciou prirodzeného prírastku.

Mnohé „prestaruté“ sídla sa menia len na chalupárske osady. Obmedzené zdroje samospráv a nedostatok vhodných úverových schém pre vidiek neumožňujú bez pomoci štátu adekvátnu aplikáciu rozvojových programov. Prejavuje sa to v stále pretrvávajúcej nedostatocnej občianskej vybavenosti, v nízkej úrovni služieb, nevyhovujúcej dopravnej obslužnosti v koncových obciach marginálnych regiónov.

Pokles reálnych príjmov, nízka kúpyschopnosť obyvateľstva a pokles životnej úrovne spôsobili, že viaceré

rodiny sa ocitli na hranici chudoby. Znížila sa životná úroveň mnohých vidieckych rodín. Tento proces mal za následok zhoršovanie psychosociálnych podmienok sídelného spoločenstva. U obyvateľstva pretrvávajú pocity skepsy, krivdy, beznádeje a často aj ľútosti za dobou socializmu. Ako vyplynulo zo sociologického prieskumu, ktorý bol realizovaný v dvoch regiónoch Slovenska (trnavský a Východné Karpaty), až 80% obyvateľov deklarovalo zhoršenie kvality života a obdobie socializmu označilo za lepšie ako súčasné obdobie.

\* \* \*

Mnohé z týchto problémov sú špecifické len pre slovenský región, ale s mnohými podobnými problémami zápasia aj ostatné krajiny Európy. Európska únia vytvorila na riešenie problémov a podporu rozvoja vidieka *Európsky poľnohospodársky fond pre rozvoj vidieka* (EPFRV). Hlavnými cieľmi tohto programu na roky 2007 – 2013 sú:

- zvýšenie konkurencieschopnosti poľnohospodárstva, potravinárstva a lesného hospodárstva;
- zlepšenie stavu životného prostredia a krajiny;
- skvalitnenie života vo vidieckych oblastiach a diverzifikácia vidieckeho hospodárstva.

Program sa implementuje aj na Slovensku. Medzi priority *Programu rozvoja vidieka SR 2007 – 2013* patrí podpora modernizácie, inovácie a efektivity poľnohospodárskych, potravinárskych a lesníckych podnikov, rozvoj ekonomických aktivít vhodných pre vidiek, udržanie a ochrana environmentálnych hodnôt krajiny, uchovanie kultúrneho dedičstva, vytváranie pracovných príležitostí, zvyšovanie odbornosti vidieckeho obyvateľstva a zlepšenie kvality života vo vidieckych oblastiach. Implementátorom tohto programu je *Poľnohospodárska platobná agentúra*. Je nielen na zodpovedných, ale na nás všetkých, ako využijeme ponúkané možnosti.

*Príspevok vznikol ako výstup vedeckého projektu 2/0120/12 Hodnotenie kvality životného prostredia vidieckych sídel a 2/0114/10 Stanovenie účelových vlastností krajiny ako podklad pre krajinnoekologický výskum v rámci Vedeckej grantovej agentúry MŠVVŠ SR a SAV.*

## Literatúra

- Hrdina, V. a kol.: Zmeny a doplnky č. 1 smernej časti Konceptie územného rozvoja Slovenska 2001. Bratislava: Ministerstvo dopravy, výstavby a regionálneho rozvoja SR, Aurex, s. r. o., 2011, 71 s.
- Petrovič, F.: Vývoj krajiny v oblasti štálového osídlenia Pohronskeho Inovca a Tribeča. Bratislava: ÚKE SAV, 2005, 209 s.

**RNDr. Zita Izakovičová, PhD.,** [zita.izakovicova@savba.sk](mailto:zita.izakovicova@savba.sk)  
**Ústav krajinnej ekológie SAV, Štefánikova 3, P. O. Box 254, 814 99 Bratislava**